

BUYUK ALLOMA MIRZO ULUG'BEK MA'NAVIY MEROSINI O'RGANAMIZ

*Andijon davlat pedagogika instituti Pedagogika fakulteti
Boshlang'ich ta'lim metodikasi kafedrası katta o'qituvchisi*

Raximova Moxinora Xoshimjanovna

raximovamoxinora74@gmail.com

Boshlang'ich ta'lim yo'nalishi 206-guruh 2-kurs talabasi

Mamatova Sohidxon Isomiddin qizi

mamatovasohiba31@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada qomusiy olim Mirzo Ulug'bek o'z davrining buyuk olimi davlati rivojiga qo'shgan hissasi haqida va ilmiy-adabiy merosi uning hayoti, ilmiy faoliyati hamda Ziji Ko'rogoniy asari haqida yoritilgan.

Аннотация. В данной статье описан вклад энциклопедиста Мирзо Улугбека в развитие великого учёного своего времени, научное и литературное наследие его жизни, научное творчество, творчество Зиджи Корогония.

Annotation. This article describes the contribution of encyclopedist Mirzo Ulugbek to the development of the great scientist of his time, the scientific and literary heritage of his life, scientific creativity, and the work of Zidji Korogonia.

Kalit so'zlar: rasadxona, madrasa, zij, akademiya, siyosiy hukumdor, "Besh yillik yurish", xisor voliylari, Registon ansambli, Ziji Ko'rogoniy

Ключевые слова. Обсерватория, медресе, зидж., академия, политический правитель, «Пятилетний марш», Хысарские губернаторы, ансамбль Регистан, Зиджи Корогоний

Keywords. Observatory, madrasah, zij, astronom, Academy, political ruler, "Five-Year March", Khysar governors, Registan ensemble, Zidzhi Korogoniy

Muhtaram Prezidentimiz Sh. M. Mirziyoyev Mirzo Ulig'bek haqida ko'plab ijobiy fikrlar bildirgan. U Mirzo Ulug'bekni buyuk olim va davlat arbobi sifatida e'tirof etadi. Shavkat Mirziyoyevning ta'kidlashicha, Mirzo Ulug'bekning ilmiy merosi va astronomiya sohasidagi yutuqlari nafaqat O'zbekiston, balki butun dunyo uchun katta ahamiyatga ega. Mirzo Ulug'bekning ilmiy ishlari va uning Samarqanddagi rasadxonasi bugungi kunda ham ilm-fan rivojiga katta hissa qo'shmoqda. Sh. Mirziyoyevning fikricha, Mirzo Ulug'bekning ilmiy va madaniy merosini saqlash va targ'ib qilish O'zbekistonning muhim vazifalaridan biridir.

Sh.Mirziyoyevning fikriga ko'ra, Mirzo Ulug'bekning ilmiy merosi O'zbekiston xalqining faxri va milliy boyligi hisoblanadi. U Mirzo Ulug'bekning yuksak ilmiy salohiyatini ta'kidlab, uning astronomiya va matematika sohasidagi kashfiyotlari zamonaviy fan rivojiga ham katta ta'sir ko'rsatganini qayd etadi. Prezident Mirziyoyevning rahnamoligida Mirzo Ulig'bekning ilmiy va madaniy merosini saqlash va rivojlantirishga katta e'tibor qaratilmoqda. Bu borada ko'plab tadbirlar, ilmiy konferensiyalar va tadqiqotlar o'tkazilmoqda. Shuningdek, Mirzo Ulug'bek nomidagi muassasalar, ilmiy markazlar va muzeylar faoliyat yuritmoqda, ular orqali yosh avlodga Mirzo Ulug'bekning boy ilmiy merosi va milliy qadriyatlarimiz o'rgatilmoqda. Taqdir bu ulug' zotning zimmasiga behat ulkan va mashaqqatli vazifalar yukladi. Buyuk sarkarda Amir Temur bunyod etgan saltanatning vorisi bo'lishdek o'ta ma'suliyatli vazifa aynan unga nasib etdi, deya so'z yuritilgan. Temuriylar davri ilm-fan, madaniyat ma'rifat rivoji Mirzo Ulug'bek (1394-1449) ning nomi bilan chambarchas bog'lanib ketgan. U davlat arbobi, fan, ma'rifat homiysi buyuk olim va munajjim.

Mirzo Ulug'bek (taxallusi; asl ismi Muhammad Tarag'ay) 1394-yil 22-mart oyida Sultoniya shaxrida; Buyuk o'zbek astronomi va matematigi, davlat arbobi. Shoxruhning o'g'li, Amir Temurning nabirasi, soxibqironning “ Besh yillik yurish” ida (1392-1396) yillar Iroqdagi Mordin qal'asini qamal qilish chog'ida tug'ulgan. Sharafuddin Ali Yozdiy “Zafarnoma” asarida yozishicha Amir Temur xuzuriga chopar kelib Ulug'bekning tug'ulgani haqida va munajjimlar bu nevara kelajakda ham olim, ham hukumdor bo'lishini bashorat qilganlari xushhabarini yetkazadi. Soxibqiron xursandligidan Mordin qal'asini qamalini to'xtatib, uning xalqiga yuklangan to'lovni bekor qiladi. Uning o'z nabirasiga Muhammad Tarag'ay va Ulug'bek deb ism qo'yganini ham munajjmlarning yuqoridagi bashorati bilan bog'lash mumkun. Amir Temur Ulug'bek tarbiyasiga alohida e'tibor bergan va uni davlat ahamiyatiga molik tadbirlarda qatnashtirgan. Amir Temur vafotidan so'ng Temuriylar o'rtasida toju taxt uchun kurash boshlangan. O'trordan qaytgan Shoxruh farzandlari Ulug'bek va Ibrohim sultonni amirlar poytaxti Samarqandga kiritmaydilar, ular Buxoroda panox topishgan. Mirzo Ulug'bek payg'ambarimiz Muhammad (S.A.V) ning “Beshikdan to qabrgacha ilm izla” degan hadislariga doimo amal qilgan. Mirzo Ulug'bek haqidagi fikrlar va uning hayoti, ilmiy faoliyati va madaniy me'roslariga bo'lgan e'tiroflar juda keng va ko'p qirrali hisoblanib yillar mobaynida o'rganib kelinmoqda. Ulug'bek 15 yosh bo'lgani sababli amir Shoxmalik unga homiy etib tayinlangan. O'trordagi Shayx Nuruddin va Muhammad Jahongir Shoxmalikning raqibi bo'lib xisordagi voliyarlari 1410-yil bahorida Ulug'bek

va Shoxmalikka qarshi chiqqanlar. Ulug'bek o'z hukumronligi davomida ikki marta yirik harbiy yurish qilgan. Birinchisida 1425-yil Mo'g'uluston xoni She'rmuhammad o'g'lon (1421-1425) yil o'zini mustaqil xon deb e'lon qilganda, Ulug'bek unga qarshi yurish qilib zafar qozongan. Ulug'bekning ikkinchi yurishi Sig'noq shaxri tamon bo'lgan. U 1427 y Sig'noq yaqinida uning mulkiga taxdid qilgan Baroq o'g'loni bilan to'qnash kelgan va uni mag'lubiyatga uchratib zafar qozonadi biroq shunday bo'lsada dushman Mirzo Ulug'bekni taqib xatto Samarqand ostonalarigacha kelgan. Movaraunnaxr xavf ostida qolganligi tufayli Shoxruh Xurosondan katta lashkar tortib kelib xavfni bartaraf etadi. Shoxruh vafoti (1447-y.12-mart) dan keyin Ulug'bekning kata o'g'li Abdulatif voris sifatida Temuriylar xukumdori bo'lib qoladi Shundan so'ng orada taxt talashuvi Ulug'bekka nisbatan isyonkorlik bo'lib o'tadi. Mirzo Ulug'bek 1448-yil bahorida o'g'li Abdulatif bilan birgalikda to'qson ming askar bilan Xurosonga kelib Xirof yaqinida bo'lgan jangda u ukasi Alovuddidni tor mor etadi. Mirzo Ulug'bek otasi Shoxruh davrida siyosiy hukumdor sifatida ichki va tashqi siyosat bobida birmuncha mustaqil bo'lgan. Boshqa davlatlar bilan bevosita savdo va elchilik munosabatlarini olib borgan. Mirzo Ulug'bek davrida Samarqand shaxri yanada ravnaq topgan. G'iyosiddin Jamshid Kashmoniyning yozisha Mirzo Ulug'bek donishmand bo'lgan. Qur'onu karimning aksariyat qismlarini yoddan bilgan. Mirzo Ulug'bek davrida Samarqand shaxrida hunarmandchilik, ilm-fan, me'morchilik, adabiyot yuksaladi, savdo taraqqiy etadi. Buxoroda (1417) Samarqandda (1420) G'ijduonda (1432-1433) madrasalar va Marvda xayriya muassasalari qurildi. Madrasalarda diniy fanlar bilan birga dunyoviy fanlarga ko'proq aniq fanlarga axamiyat berildi. Bibixonim masjid, Amir Temur maqbarasi, Shoxizinda va Reginon majmualari qurilishlari payoniga yetkazildi. Mirzo Ulug'bekning ilmiy va madaniy merosi haqida so'z borar ekan Mirzo Ulug'bek O'rta Osiyo xalqlari ilm-fani va madaniyatini o'rta asr sharoitida dunyo fanining eng yuqori pog'onasiga olib chiqdi. Mirzo Ulug'bekning qilgan eng buyuk xizmati o'sha davr akademiyasini barpo etganligi bo'ldi. Mazkur ilmiy maktabda ikki yuzdan ziyod olimlar faoliyat olib borganlar. Mirzo Ulug'bek akademiyasidagi yirik olim Ali Qushchini Mirzo Ulug'bek "ziji"ning so'z boshisida "farzandi arjumand" ya'ni "aziz farzandim" deydi. Mirzo Ulug'bekning faoliyatiga nazar solsak astronomiya va matematika sohasidagi ishlari o'z davrini eng yuqori cho'qqisiga chiqqanligini ko'rish mumkin. U o'zining Samarqand rasadxonasida bir nechta yulduzlar katalogini yaratgan va "zij-I Ulug'bek" asarini yozgan. Bu kitob astronomiya bo'yicha eng muhim manbalardan biri hisoblanadi va uzoq yillar davomida ilm fan olamida qadrlanib qo'llanib kelinmoqda. Mirzo Ulug'bekning

hukumronligi davrida Samarqand ilmiy markazga aylangan ko'plab madrasalar qurdirgan va olimlar uchun sharoitlar yaratilgan. U o'z zamonining eng buyuk ma'rifatparvarlaridan biri bo'lib, ilm-fanga katta e'tibor bergan. Shaxsiy hayoti haqida so'z yuritilsa Mirzo Ulug'bekning shaxsiy hayoti ham murakkab bo'lgan. Uning siyosiy faoliyati va oilaviy mojarolari uning hayotini juda ham og'ir va qiyin holatga solgan bo'lsada shunga qaramay u o'z ilmiy ishlari va tadqiqodlariga sodiq qolgan. Mirzo Ulug'bekning merosi hozirgi kunda ham qadrlanadi. Uning ismi ko'plab ilmiy va ta'lim muassasalariga berilgan ko'plab ko'chalar, tumanlar va shaxar va hiyobonlar uning ismi bilan nomlangan. Mirzo Ulug'bek nomiga ko'plab pyesa, roman, film, vidyofilm ham olingan bo'lib bular 1966-yil O'zbekistonda "Ulug'bek yulduzi" filmi suratga olindi.

Yozuvchi shoir Xurshid Davron "Soxibqironning nabirasi qissasi va Algul yulduzi yoki Ulug'bek so'nggi kuni" pyesasini yozgan.

Yozuvchi Maqsud Shayxzoda 1964-yil "Mirzo Ulug'bek" pyesasini yozgan.

1970-yil O'zbekiston Odil Yoqubovning romani asosida "Ulug'bek xazinasi" ko'p qismli videofilm suratga olingan.

Yozuvchi Odil Yoqubov "Ulug'bek xazinasi" (1970-1973) romani yozilgan.

1994-yil Mirzo Ulug'bek yili deb e'lin qilingan.

Samarqandda Mirzo Ulug'bek muzeyi tashkil etilgan bo'lib u yerga ko'plab sayyoxlar tashrif buyuradi. Toshkent va Samarqandda. Mirzo Ulug'bek sharafiga o'rnatilgan haykallari buyuk tarixiy shaxsini gavdalantiradi. Shu bilan bir qatorda qo'shni davlatlarda ham Mirzo Ulug'bek nomi hurmat bilan tilga olinadi. Qozog'istonning Olmaota shahrida ham Mirzo Ulug'bek nomli ko'chalar bor. O'zbekiston Respublikasi fanlar akademiyasi astranomiya instituti Mirzo Ulug'bek nomi bilan yuritiladi. Mirzo Ulug'bek sulton bo'lsada ilm fanni qadrlagan. Samarqandda ikkita madrasa: biri Registon ansambli tarkibida va ikkinchisi Go'ri Amir ansambli tarkibida barpo etilgan. Mirzo Ulug'bekning o'zi ham bu madrasalarning har birida haftada bir marotaba ma'ruza o'qigan. Boshqa vaqtini ko'proq astranomik kuzatishlarga "zij" ustida ishlashga va davlat ishlariga bag'ishlagan. Yaqin yillargacha u faqat astranom va matematik deb hissoylanar edi. Lekin xx-asr oxirida uning ijodi serqirra bo'lib u tarix, she'riyat va musiqa bobida ham qalam tebratgani aniqlandi. Mirzo Ulug'bekning ulkan globusi va 50 metrli quyosh soati ham bo'lgan, unda iqlim chegaralari tog'lar, cho'llar, dengizlar va daryolar ko'rsatilgan. Dunyodagi ikkinchi globusni Samarqand astranomlari yasashgan lekin Mirzo Ulug'bekning o'limidan so'ng u mutassiblar tamonidan yo'qotilgan. Mirzo Ulug'bek Samarqanddagi faoliyati davomida ellik metrli quyosh

soati yasagan lekin afsuski ushbu noyob soat saqlanib qolinmagan. Uning yozgan dasxati bizgacha yetib kelgan. O'zbekiston fanlar akademiyasi sharxshunoslik instituti qo'lyozmalar fonida Mirzo Ulug'bekning Samarqandlik xattot Azizullo tomonidan nasx xatida taxminan 1439-yilda, Ulug'bek 45 yoshda bo'lganida ko'chirilgan. "ziji Korogoniy"si saqlanmoqda. Qo'lyozma sahifalarida Ulug'bekning tuzatishlari ham kiritilgan. Fan va madaniyat ta'rixida o'chmas iz qoldirgan. Mirzo Ulug'bekning ilmiy merosi uning "ziji"dir. Bu asar sayyoralar quyosh va oy xarakatini talqin qilish, yulduzlar katalogi va unda qo'llanilgan matematik usullari bo'yicha o'rta asrlardagi astranomik asarlarning eng mukammali bo'lganligi uchun avvalambor musulmon mamlakatlaridagi olimlarning diqqatini jalb qilgan. "zijga ilk sharxni Ulug'bekning shogirdi Ali Qushchi" Sharxi ziji Ulug'bek" nomi bilan yozgan. Buxorodagi me'moriy yodgorlik (1417) Mirzo Ulug'bek qurdirgan uch madrasaning eng qadimiysi, Abdullaxon II-davrida katta ta'mir ishlari olib borilgan. (1586) Bosh tarzida mahobatli peshtoq ikki qanotida ikki qavatli xujralar va burchaklarida guldastalar joylashgan. Tarixdan ma'lumki Abdulatif otasi Ulug'bekni o'ldirgan degan habarlarga to'xtalamiz. Ushbu mavzu bo'yicha hozirga kelib, Ulug'bekni dushmanlar o'ldirib o'g'li Abdulatifga tuxmat qilganligi to'g'risida Toshkentda uchta kitobi chiqqanligi aytiladi. "Ulug'bekni Abbas o'ldirgan" deyiladi. Abbas Mog'ulxon degan xonning farmoni bilan o'ldirib Abdulatif otasini o'ldirdi degan tuxmat qilgan. Abdulatif va uning maslakdoshlari Mirzo Ulug'bekni ochiqdan ochiq oddiy odamni o'ldirgandek o'ldira olmas edi. Shuning uchun ular bu ishni iloji boricha shariat qoidalari asosida amalga oshirdilar. "Mirzo Ulug'bekdan besabab jabr ko'rganmiz" deganlarni yig'ib xonning xuzuriga xun talab qilish uchun yo'llandilar. O'zini beayb hisoblaganlar orasida Sulduz qabilasi boshlig'ining o'g'li Abbas ham bor edi. Ulug'bek Abbasning otasini zolimligi va boshqa nomaqbul ishlari uchun qatl ettirgan edi. Qo'g'irchoq xon darhol Abbasga xun olishga ijozat berdi. Izlanishlar natijasida Abdulatif otasini o'ldirmagan degan xulosaga kelishadi. Sababi Ulug'bek qabrining ustidagi yozuv ham asos bo'lishi aytiladi. Otasi taxtini egallagan Abdulatif ham olti oylik hukumronligidan so'ng Mirzo Ulug'bekning xos navkarlaridan Bobo Husayin Bahodir tomonidan 1450-yil 8-mayda 27 yoshida o'ldiriladi. Mirzo Ulug'bekning jasadi avval boshqa joyga ko'milgan keyinchalik o'g'li Abdulatif o'ldirilganidan so'ng Go'ri Amir maqbarasida qaytadan dafn etilgan. Lekin qabirtoshiga o'g'li otasiga tig' tortib o'ldirgan deb noto'g'ri gap yozib qo'yilganligi aniqlangan. Amiriddin Berdimurodovning "Go'ri Amir maqbarasi" ilmiy-ommabop risolasi bir necha marta chop etilgan. Unda 1941-yil ekspeditsiya ma'lumotlariga keng o'rin

berilgan. Mirzo Ulug'bek qabr toshi haqida shunday ekspeditsiya a'zolari Mirzo Ulug'bek qabrini ochishga kirishdilar."Qabrning og'zi qalin marmar taxta bilan berkitilgan bo'lib uning sirtida yozuv mavjud. Mirzo Ulug'bek Rasadxonasi kutubxonasiga so'z borar ekan, uning ichki devorida osmon tasviri, yulduzlar xaritasi, tog' dengiz, mamlakatlar belgilangan yershari tasviri ishlangan. Keyinchalik kutubxona qarovsiz qoladi. 1964-yil Mirzo Ulug'bek rasadxonasi yonida Mirzo Ulug'bek muzeyi ochilgan, Mirzo Ulug'bek rasadxonasining asl ko'rinishi ichki tuzilishi bosh qurilmasi xaqida O'zbekiston va chet el olimlari tomonidan tadqiqot ishlari olib borilmoqda. Mirzo Ulug'bekning xazinasini uning shogirdi Ali Qushchi saqlab qolgan. Samarqandlik olim Mirzo Ulug'bekning yaqin shogirdi Ali Qushchining otasi Amir Temur qarorgohining boshlig'i bo'lgan.

Xulosa sifatida shuni aytish mumkunki Ulug'bekning hayoti va ilmiy merosi juda boydir u nafaqat o'z davrining balki butun insoniyatning buyuk olimlaridan biri sifatida e'tirof etilgan. Mirzo Ulug'bek hayotini ilm-fan va ta'limga bag'ishlagan bo'lib u o'zining butun kuchini va imkoniyatlarini astranomiya va matematika sohalariga qaratgan. Samarqand Mirzo Ulug'bekning hukumronligi davrida ilmiy va madaniy markazga aylangan. Bu yerda ko'plab olimlar va talabalarning ilmiy izlanishlari uchun imkoniyat yaratilgan, bu esa Samarqandni "Sharq yulduzi" deb atashga sabab bo'ladi. Uning asarlari va tadqiqotlari o'z zamonasining ehtiyojlarini yaxshi anglaganini va kelajakni ko'ra bilganini ko'rsatadi. Mirzo Ulug'bek ilm-fanning rivojlanishiga katta e'tibor bergan va bu orqali davlat va jamiyatning ravnaq topishiga hissa qo'shgan. Mirzo Ulug'bekning ilmiy merosi ko'p asrlar davomida saqlanib qolgan va hozirda ham qadrlanadi. Astranomiya bo'yicha asarlari va ilmiy tadqiqotlari hamon o'rganilmoqda va yangi kashfiyotlarga ilhomlantirmoqda. Mirzo Ulug'bekning ilmiy faoliyati va diniy e'tiqodi o'rtasidagi muvozanat unga katta hurmat keltirgan u ilm-fanning kuchini tan olgan va bu orqali jamiyatning rivojlanishiga yo'l ochgan.. Mirzo Ulug'bek ilm-fanning rivojlanishi uchun muloqot va hamkorlikning muhimligini tushuntirgan. Mirzo Ulug'bekning hayoti va ijodi ilm-fanga bo'lgan sodiqlik ta'limning qadr qimmatini va innavatsion fikrlashning naqadar muhm ekanligini anglashda katta saboqlar beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Axmedov Bo'riboy O'zbekiston tarixi manbaalari. Toshkent "o'qituvchi" 1991y.
2. O'zbekiston milliy ensiklopediyasi. Davlat ilmiy nashriyot. Toshkent 2005y.
3. Mirzo Ulug'bek To'rt ulus tarixi. Toshkent 1994y.

4. Azamat Ziyov. O'zbekiston davlatchiligi tarixi. (Eng qadimgi davrdan Rossiya bosqiniga qadar) // Mas'ul muharrir B. Axmedov. T. Sharq 2001y. - B. 357.

5. Axmedov B. A. Temur va Ulug'bek zamondoshlari xotirasida Toshkent. O'qituvchi. 1996y.

6. Fayziyev T. Temuriylar shajarasi. Toshkent. Yozuvchi-Xazina 1995y. B. 308.

7. Axmedov A. Ulug'bek. T; Fan, 2005; Axmedov. A. Ulug'bek. T., 1991; Abdurahmonov A. Ulug'bek akademiyasi. T. 1994y.

8. Hoji Ismatulloh Abdulloh. Markaziy Osiyoda islom madaniyati. T. "SHARQ" NMAKBT, 2005y.

9. Internet tarmoqlari va saytlardan.

10. Nizomiddin Shomiy. Zafarnoma. T. O'zbekiston, 1996y. - B. 19